

Передмова. Правила гри

Оскільки мета цієї книги — якомога глибше й повніше занурити читача в саме серце світу останніх окситанських¹ катарів, перенести його на початок XIV століття, дозволю собі декілька простих зауважень щодо того, як потрібно читати цю книгу.

1. Усі персонажі, названі в книзі повним ім'ям, існували насправді, й не лише головні герої. Також і другорядні герої, персонажі заднього плану чи ті, про кого тільки згадано. Тобто усі.

2. Їхня ідентичність, їхні роль і доля, а також характери максимально збігаються з тим, що було насправді, принаймні з тим, що можна знайти в середньовічних текстах. Дуже багато запозичене з того, що вони казали, стоячи перед трибуналом Інквізиції, або з того, що казали про них.

3. Окремі персонажі, не названі точно (стара Бернарда, дитина, стражник...), вигадані для того, щоб надати оповіді характеру правдивості.

4. Імена героїв подані в оригінальній окситанській формі. Наприклад, замість імені П'єр вживається Пейре, замість Бернар — Бернат, замість Андре — Андрю, замість Бертелемі — Бертом'ю. У деяких жіночих іменах змінене закінчення² — Гільельма, Раймонда, Бланша.

5. Прізвища героїв подані відповідно до тієї традиції написання і вимови, яку започаткував Жан Дювернуа³, й максимально наближені до сучасної форми, так, як їх нині вживають в Ар'єжі чи

¹ Окситанія — історичний регіон у Південній Європі, де розмовляли окситанською мовою. В Середньовіччі цей регіон складався з фактично незалежних графств і міст до завоювання його Францією у першій половині XIII ст.

² У французькій мові жіночі імена закінчуються на літеру «е», яка не вимовляється. Тому вони звучать Бланш, Раймонд тощо.

³ Жан Дювернуа (1917–2010) — французький медієвіст, фахівець із історії катарів.

Горішній Гаронні¹. Зараз їх вимовляють як Клерг, Марті, Сікре, Салль...

6. Прискіпливий читач може зауважити, що майже всі чоловіки на початку XIV століття у Південній Франції звалися Пейре, Гійом, Бернат чи Арнот, і звинуватить автора у відсутності уяви. А проте даремно, бо в ті часи було саме так. Утім, імена Феліп (Філіп), Жаум (Жак) і навіть Жоан (Жан) можна також надибати. Так само часто зустрічаються прізвиська.

7. Переслідувані християнські ченці-дисиденти, про яких розповідається в цій книзі, — це власне ті, кого Інквізиція називала «катарами», «єретиками» та «досконалыми». Самі ж вони називали себе просто «християнами», а віряни натомість називали їх «добрими християнами», «добрими чоловіками» і «добрими жінками»².

8. Читач повинен також пам'ятати, що ці «добрі люди», за прикладом своїх католицьких колег, після посвячення брали «чернече» ім'я. Тому Пейре Отье і Пейре з Акса, Пейре Санс і Пейре з Лагарда, а також Феліп де Талайрак і Феліп з Кустаусси — це ті ж самі особи, що і Ода Буррель і Жаметта.

9. Літургія і проповіді добрих дюдей, здебільшого, достеменно перенесені з оригінальних текстів. Авторка рідко дозволяла собі втручатися у діалоги між добрими людьми й їхніми вірянами. Присуди інквізиторів також автентичні.

10. Наприкінці книги вміщено алфавітний список персонажів, який дозволяє читачеві будь-коли з'ясувати їхню подальшу долю — якщо вона нам відома.

11. Також наприкінці книги розмістився невеликий глосарій із окситанськими термінами, що вийшли з ужитку і тому є малозрозумілими.

¹ Департаменти в теперішньому регіоні Окситанія на півдні Франції. Носять назви за головних річок, що протікають по їхній території.

² У катарській Церкві, особливо за часів підпілля, під час спілкування використовували стійкі словосполучення, за якими можна було розпізнати одне одного і не видати себе. В Окситанії кліриків катарської Церкви називали «добрими християнами», а вірних — «добрими вірянами». Це мало також і богословське значення, оскільки християнином у катарів міг зватися лише той, хто повністю присвятив життя Богу, тобто чернець-священник, який отримав висвячення через покладання рук.

12. І насамкінець подана хроніка подій з життя головної героїні й її близьких, для того щоб краще вписати роман у контекст правдивої історії життя Гільєльми, а історію її життя — в контекст Історії як такої.

Авторці лише залишається побажати читачеві, занурившись у цей світ насильства і страждань, вдало переправитися через нього, щоб досягнути іншого берега.

Усі вогні — це вогонь. Від перекладачки

Ця книга написана *mulier animosa*, жінкою з великим серцем. Так відому історикиню, фахівчиню з історії катарів і середньовічних єресей, а також талановиту письменницю Анн Бренон, авторку цієї книги, назвав інший історик, Жан Дювернуа, використавши епітет, яким називали сестру короля Річарда Левине Серце. Бо й насправді потрібно мати велике серце, щоб розуміти людей, які жили так давно. Адже вже більш ніж вісімсот років тому знищили катарів, але пам'ять про них усе ще живе! Бо люди епохи Середньовіччя були такими самими, як і ми з вами, вони так само сподівалися, вірили та страждали. А історія Окситанії, яку окупували французи у XIII столітті, та її культура і релігія, фактично знищені, дуже схожі на наш трагічний український світ і нашу історію.

Слово «катари» викликає асоціацію з багатьма різними речами, як реальними, так і уявними. З катарами нерідко пов'язують щось таємниче, езотеричне. Але історично цей термін означає чоловіків і жінок, послідовників або симпатиків різновиду середньовічного християнства, що виникло у Європі в середині X століття і проіснувало приблизно чотириста років.

Катаризм не був локальним феноменом, обмеженим географічними рамками, а грандіозним моментом європейської релігійної історії. Він давав справжні релігійні відповіді на фундаментальні запитання, які турбували середньовічних людей.

Щоправда, вони відрізнялися від панівної Церкви своєю духовністю, презирством до багатства і влади, ненасильством, вірою у всезагальне спасіння. Їхня культура була культурою Євангелія, їхньою практикою — життя за прикладом апостолів. Це була чернеча Церква, яка дуже успішно конкурувала у Західній Європі з Римсько-католицькою. А її ідеї суперечили войовничості, претензіям на владу та тоталітарним тенденціям, які стали домінувати у Римській Церкві.

Чому ж катарів проголосили єретиками? Уявімо собі XIII століття. Що нам зазвичай про нього відомо? Середньовічна Європа перебуває під світською владою королів і духовною владою Папи. Християнство об'єднує народи в ім'я божественного порядку та права, характерних для цієї епохи віри. Тому будь-який виступ проти цього ладу є злочином. Отож єретики і були проголошені злочинцями, винними в образі величності Божої. І, як злочинців, їх спалювали, що мало свідчити про їхнє вічне прокляття. А катарів зображували як абсолютних єретиків.

Але так казала влада, яка їх засуджувала. А зараз погляньмо, ким насправді були ці «єретики», тобто чоловіки та жінки, які вирішили думати і вірити інакше, ніж учила офіційна Церква.

Що буде, якщо уважно читати джерела?

Нумо дамо слово католицькому клірику Евервіну, німецькому абату, який бачив катарів і розмовляв із ними, написавши про це 1143 року святому Бернару — Бернару з Клерво: «Самі про себе вони кажуть: «Ми, бідняки Христові, ходимо, гнані, з міста в місто, як вівці посеред вовків, ми страждаємо від переслідувань, як апостоли та мученики. Проте ми ведемо життя святе та сповнене терпіння, у постах і здержливості, присвячуючи свої дні та ночі молитвам і роботі, не шукаючи жодної нагороди за власну працю, окрім тієї, яка необхідна для підтримання життя нашого. Ми дотримуємося усього цього, бо ми — не від світу сього, але ви, ті, хто любить світ, ви уклали угоду зі світом, оскільки ви — від світу... Ми, як і вітці наші — спадкоємці апостолів, і ми отримали це по благодаті Христовій, і так буде до кінця часі. І, щоби розрізнити нас і вас, Христос мовив: “По їхніх плодах ви впізнаєте їх”. Наші плоди — це наслідування Христа».

Який же висновок можна зробити з такого опису? Та власне той, що катари — це просто занадто добрі християни. До цього висновку дійшли історики-медієвісти, фахівці з Середньовіччя. Вони вважають, що катаризм — це християнський рух, один із різновидів християнської релігії, незалежний від папства, як, наприклад, православ'я, гугеноти, вальденси, англікани, баптисти, пресвітеріани, члени єпископальної церкви, з тою тільки суттєвою різницею, що цієї християнської релігії більше не існує — вона знищена.

Катари, без будь-якого сумніву, були християнами, ба більше — справжніми середньовічними християнами. Їхня культура, їхні думки — це культура і думки середньовічних кліриків. Але ця середньовічна форма християнства, з нашої, сучасної, точки зору, має доволі дивні риси. Справа в тому, що це християнство, яке розвивалося в основних рамках цінностей, культури, богослов'я загальноєвропейського християнства, протистояло його офіційній версії.

Спершу конфлікт між цими двома формами християнства не був помітний. Але поступово між офіційною та позиційною концепцією християнства ширилася та поглиблювалася прірва. Катарська концепція християнської релігійності була, з одного боку, більш архаїчною, тобто більш ранньою, що спиралася на принципи раннього християнства. З іншого боку, вона була більш новаторською. Катаризм інтерпретував буквально вимоги та приписи Євангелія, але при цьому пояснював їх із дуалістичної точки зору.

Так, катари не шанували розп'яття, вважаючи його засобом тортур Христа, який постраждав заради людей. Для них Христос був чистим духом, який зійшов на землю від Бога для того, щоб принести людям хрещення Духом Святим. Для катарів матеріальний світ був диявольською ілюзією, тюрмою для душ, де вони вічно страждають, очікуючи на спасіння. Вони проповідували, що варто на практиці застосовувати принципи Євангелія, і відмовлялися від католицьких таїнств, про які не згадувалося у Новому Заповіті. До їхніх християнських теорій не входила ані загроза вічного пекла, ані поняття про те, що люди грішать унаслідок свободи волі. Їх визначав лише пошук дороги до єдиного Добра, Царства Божого, яке «не від світу сього».

Дослідження істориків відкрили нам шляхи релігії катарів, починаючи з кінця IX століття, від Болгарії та Малої Азії до Греції, Італії, Каталонії та Рейнських земель, а також до Бургундії, Фландрії, Франції та Боснії. Спершу це були підпільні групи, потім стихійні або ж організовані спільноти, і нарешті виникли катарські єпископства, або ж Церкви. Успіхи їхні були дуже різними, залежно від регіону. Якщо у німецьких землях катари завжди залишалися у підпіллі, то у Боснії протягом трьохсот років, до вторгнення турків, вони мало не стали державною релігією.

Церкви катарські були організовані за принципом і моделлю спільнот перших християн. Центральну роль у їхній адміністрації відігравали єпископи; їм належало право посвячення, тобто хрещення шляхом накладення рук, яке одночасно було і висвяченням; право наслідування цього таїнства, тобто їхній погляд, передавалося ними по прямій лінії від апостолів; саме це право було головним джерелом сакрального і саме через таке хрещення — висвячення приймалися нові члени цієї Церкви. Християни і християнки, які пройшли висвячення, вели життя, повністю присвячене Богу, фактично створюючи чернечу Церкву, життя якої регулювалося вельми суворими правилами. Виходячи з цих релігійних принципів, вони жили спільнотами, дотримуючись життя у цноті, бідності та покірності Богу, життя, визначеного молитвами та ритуалами. Як ченці, що живуть у світі, вони не замикалися у монастирях або молитовних домах, а групами чи по двоє, дуже прихильні та щирі, ходили по містах і селах, несучи людям слово Євангелія та надію на «щасливий кінець», який забезпечував спасіння душі. Вони апелювали до спасіння через благодать, про що йшлося у Євангелії, та до істинного хрещення, яке приніс Христос, називаючи його *consolament* (втіха, втішання). І це було єдине таїнство, яке вони практикували. Воно містило у собі цілий букет сакраментальних християнських функцій: по-перше, це було одночасно і хрещення, яке символізувало вступ до істинно християнського життя й іноді мало підтвердити чи доповнити хрещення водою, якого самого по собі було абсолютно недостатньо; по-друге, воно повністю відпускало гріхи і водночас відкривало шлях до фундаментального покаяння; далі, той, хто прийняв його, сам отримував право відпустити або не відпустити гріхи іншим — право, яке Христос дарував своїй Церкві; воно відкривало право тому, хто його прийняв, давати *consolament* помираючим, тобто звичайним людям, які не мали сил чи бажання вести життя святих, але перед смертю хотіли спасти свої душі; воно возз'єднувало душу з Духом через накладення рук; воно фактично було духовним, або містичним, шлюбом. Вони не визнавали Євхаристії. Катари благословляли хліб на своєму столі в пам'ять про Христа; це була таємна вечеря без перевтілення, за аналогією з тим, як зараз чинять протестанти.

У XII–XIII століттях катаризм досяг найбільшого розквіту. І у той самий час офіційна версія християнства поступово схилялася до ідеї про те, що на землі має бути встановлений лад, схвалений папською владою і, як вважали представники цієї влади, бажаний Богу. А ще вони мали впевненість, що цей лад, якщо треба, можна впровадити за допомогою сили. Тому в Західній Європі Римсько-католицька церква оголосила катарів єретиками і протягом XIII століття їх жорстоко переслідували у Німеччині, Бельгії, Англії, Франції... А ось на Півдні Європи — в Італії, Окситанії, Каталонії — ми спостерігаємо зовсім іншу картину.

Зокрема, на території сучасного Півдня Франції, у Лангедоку (Окситанії), у серці західного християнського світу, катаризм не лише протримався тривалий час, але й утвердився як релігія, що мала глибокі соціальні корені. Саме політичні звичаї феодального суспільства Окситанії, з його відносним модернізмом, вільним способом життя, встановленням соціального та релігійного миру, атмосфери толерантності, дозволили катарам так глибоко укорінитися у цьому регіоні. Від Кагору до Середземномор'я окситанський катаризм переживав свій золотий вік, спираючись на підтримку великих аристократичних родин і залучаючи до своєї сфери впливу вірних із різноманітних суспільних сфер. Церква катарів протягом усього XII століття існувала в Окситанії у ситуації відносного процвітання. Хоча саме слово «катари» не вживали в Окситанії — віряни називали свій клір «Добрими Людьми», «Добрими Чоловіками» та «Добрими Жінками», а самі себе вони називали «добрими християнами».

Катари і їхнє християнське послання вирізнялися особливою близькістю до людей, а їхнє життя викликало захват. Разом із іншими соціальними елементами цього краю вони брали участь у створенні іншого, вільнішого та милосерднішого суспільства. Церква катарська у безпосередній конкуренції з Церквою католицькою стала у багатьох регіонах Окситанії рідною та природною Церквою. Вона єдина пропонувала нову надію на Спасіння.

Рятуючи душі шляхом *consolament*, демонструючи приклад апостольського життя як життя, гідного християн, катарські проповідники несли Благу Звістку — послання Євангелія, яке гарантувало

оптимістичне, універсальне спасіння — без Страшного Суду та вічного пекла, які не можна сумістити з милосердям Божим.

Церква католицька, яка під тиском своїх власних турбот у той час постійно систематизувала християнську віру, виробляючи єдину догматику та втискаючи релігійні погляди у вузькі рамки, була дуже стурбована успішною пропагандою катарської віри. Риму зазвичай вдавалося швидко упоратися з єретичними тенденціями завдяки всезагальній покірності його силі та впливу. Але його прагнення знищити єресь катарів наштовхнулося цього разу на опір окситанської знаті, яка не хотіла цього робити. Тоді, десь із 1208 року, папа Інокентій III розпочав хрестовий похід проти окситанських аристократів як проти захисників єресі.

Цей хрестовий похід виявив як неспроможність католицької Церкви перемогти конкурента словом, так і її політичний успіх... або поразку, це з якого боку поглянути. 1229-го, після кривавих воєн і різні, відносна автономія і політична влада окситанських феодалів була ліквідована, а Лангедок анексований королем Франції.

Проте, незважаючи на жахливі масові спалення людей на вогнищах, які «освітлювали» усі шляхи цих воєн і хрестових походів, релігія катарів змогла вижити. Тому що незалежність Окситанії й її релігію знищила не війна, а мир, який настав потому: «мир кліриків і французів», як його назвав один із трубадурів, і який дуже нагадує «руській мір». Окситанські графи та сеньйори були переможені, катаризм втратив своїх природних захисників і змушений був піти у підпілля.

1233 року папа Григорій IX заснував оригінальну слідчо-каральну систему: інквізицію. Її довірили жебрачим чернечим орденам: домініканцям і францисканцям. Усе населення Окситанії постало перед суддями нового релігійного трибуналу. Протягом ста років методичними діями він повністю знищив катарську Церкву.

Уперше в історії західного християнства, як допомога цьому знищенню, був проведений детальний перепис населення для виявлення підозрюваних у єретичних симпатіях. Після жахів війни настав поліційний терор: панування підозр, доносів, страху перед конфіскацією майна, застосування підслуховування для з'ясування, чи не скаже хтось про християнство щось відмінне від

загальноприйнятого... Інквізиція стала інституцією, без сумніву, ефективною і професійною, яка ретельно і скрупульозно впродовж наступних ста років знищила саму згадку про релігію катарів. Вона обірвала соціальні та сімейні зв'язки, створила систему політичних і релігійних обмежень, ввела зраду у ранг найвищої добродієвості, використовувала сповіді як судові свідчення, узаконила пограбування майна окситанських феодалів, а після їхнього зникнення відновила нарешті єдність релігії і влади. Але якою ціною...

Наприкінці XIII століття, після 20 років війни, анексії Лангедоку французькою короною та трьох поколінь, яким довелося пережити інквізицію, розчавлена віра катарська помирала. Проте ще знайшлися ті, які намагалися роздмухати її полум'я, що згасало: це стало покликанням Пейре От'є, колишнього нотаріуса з графства Фуа, який разом зі своїм братом Гійомом знайшов притулок у Ломбардії, де навчався і прийняв посвячення. Він мужньо повертається до Лангедоку 1299-го. Протягом десяти років, лише з невеликою групою сміливих добрих людей, йому вдалося оживити цей вогонь катаризму у старих катарських родинах. Але інквізиція не дала їм жодного шансу на життя. Своїми поліційними методами, організованими полюваннями й облавами, до яких входили «зачистки» цілих сіл і містечок, а також систематичними репресіями інквізитори Жофре д'Аблі та Бернард Гі знищили залишки підпілля, спіймали і спалили, одного за одним, усіх Добрих Людей. 1310-го Пейре От'є живцем спалили у Тулузі разом із 17 вірянами. Коли його спитали про останнє бажання, він попросив прочитати проповідь просто на місці страти. «Я певен, що всі, хто тут стоїть, навернуться», — сказав він. Йому відмовили. Через десять років Жак Фурньє, інквізитор Пам'є, відловлює останніх вірян, які слухали Пейре От'є, записує їхні свідчення й оголошує вироки.

Так зникло з релігійної мапи світу християнство — без вічного прокляття і без культу розп'яття, християнство, яке відкидало зло і насильство та вірило у фундаментальну доброту природи людської. Увійшовши у повсякденне життя, ставши найближчим, прив'язавши до себе тіла, душі і саме буття людей, окситанський катаризм переміг і зберіг до кінця своєї трагічної історії незіпсований характер релігії, рідної та братерської. Потрібно було задіяти

величезну силу, щоби заглушити їхні проповіді, брутальне та кри-
ваве насильство, щоби придушити та залякати вірян, і вогонь, аби
знищити християн.

А пізніше поступово була майже знищена окситанська культура
і заборонена мова, яку ще в 1960-х роках вважали мовою «селюків»,
а школярів, які у французьких школах насмілювалися спілкуватися
нею, карали і публічно висміювали... Лише останні 20–30 років
спостерігається відродження цієї мови і культури.

Для окситанців неабияке значення має дата 16 березня 1244-го,
коли більше 220 Добрих Людей, чоловіків і жінок, загинули у вогні
на горі Монсегюр, відмовившись уклонитися окупантам і зректися
своєї віри. Але ця дата і для нас, українців, є трагічною: 16 березня
2022 року російські окупанти навмисно розбомбили драматичний
театр в українському місті Маріуполь, у підземеллях якого ховалися
люди, переважно жінки та діти. Їх загинуло кілька сотень і багато
хто згорів живцем.

Подійкують, що історія повторюється спершу трагедією, а по-
тім фарсом. Але, на жаль, трагедія цієї історії повторилася. Ла-
тино-американський письменник Хуліо Кортасар якось зауважив,
що всі вогні — це вогонь. І то є правда. Завжди були переслідувачі
та переслідувані, жертви та кати. Але ті, хто втікав і прощав, були
істинними християнами, а ті, хто володів і здирав шкуру, були
катами.

Виступаючи на щорічному зібранні у пам'ять жертв Монсегюру,
яке відбулося 16 березня 2025-го, президент асоціації *Convergencia*
Occitania Жан-Франсуа Лафон говорив також і про Україну. Він ска-
зав, що окситанці більше 800 років тому були так само пересліду-
вані, як і зараз українці Росією. Вони пам'ятають це, бо ця пам'ять
передавалася з покоління в покоління протягом усіх 800 літ. Тому
вони чудово нас розуміють. Розуміють, що означає жити на власній
землі і не мати права розмовляти своєю мовою, мати рідні пісні,
а співати їх пошепки, мати віру, але не мати права на власну релігію.
Ось чому вони так потужно підтримують Україну та українців. Ось
чому наші культури дуже близькі і нам варто знати одне про одного.

Пролог

Березнева втеча

*Lanquan li jorn son lonc en may
M'es belhs dous chans d'auzelhs de lonh...*

*Мене у пору довгих майських днів
Втішає спів пташок, що лине іздаля,
Та спомин моє серденько щемить
І мучить се кохання здаля...*

Джауфре Рюдель¹. Canzo. L'amor de lonh/
Канцо. Кохання здаля

Перед очима Гільєльми поставала *пеш*, гора Монсегюр², оповита туманом. Було 16 березня 1306 року. Гільєльма нещодавно вийшла заміж, зовсім недавно. Лише кілька тижнів тому вона

¹ Джауфре Рюдель де Блая — окситанський трубадур XII ст., який здобув найбільшу славу завдяки віршам, у яких оспівував «кохання здаля» — любов до жінки, яку він ніколи не бачив.

² Монсегюр — скеля, на вершині якої на початку XIII ст. було розташоване укріплене поселення з замком. У 1230–1240 рр. воно стало центром спротиву французькій окупації Окситанії, а також центром релігійного спротиву, оскільки там знайшли притулок декілька катарських Церков зі своїми єпископами. 16 березня 1244-го селище Монсегюр, оточене французькою армією, було захоплене, а більше 200 катарських ченців, які відмовилися зрікатися своєї віри, були спалені живцем.

зійшла з гірського села Монтаю¹, щоб увійти в дім Бертрана Пік'є, бондаря з Ларок д'Ольм².

«Та віддана мужу злому, ой, віддана мужу злому весела дівчина...» — монотонно наспівує Гільєльма безрадісним голосом, тихо, щоб ніхто не почув.

Вона стоїть, нерухомо випроставшись нагорі вулички, біля церкви дю Меркадаль. Перед нею — міські мури, а за мурами — блакитні у паволоці туману Піренеї. Гільєльма мерзлякувато обгортає себе шаллю з чорної вовни, що її випряла вона, невтомна прала, з вовни високогірних овець і яку виткав вдома її батько, Раймонд Маурі, ткач із Монтаю. Цього березневого вечора відчутна вогкість талого снігу. Гільєльма вдивляється в гори. Землю д'Аю³ майже не видно через високі будівлі міста, а прямокутне плато Плантаурель⁴ заступає інші вершини. Плато здіймається вгору, як орел, але ще вище постають, протинаячи хмари, пік святого Варфоломея, Сулайрак і гора Лафру⁵, а на тлі Плантаурель темніє силует Монсегюру.

Риси обличчя Гільєльми — гострі й уперті. Сестриця Раймонда весь час нагадує їй, що вона занадто худа, надто різка і надто нестримана. Та, коли вона радісно сміється, обличчя свіжіє й вкривається рум'янцем. Так описали її Бертрану Пік'є, і він прийняв рішення, зовсім її не бачивши. Небо свідок, що він не змінить своєї думки, уже побачивши її на власні очі; як-то кажуть, треба слухатися волі неба і прийняти все, як є, навіть найгірше. Ініціатором цього шлюбу був дядько Бернат із Ларок д'Ольм. Батько Маурі погодився одразу.

¹ Монтаю — невеличке село в Піренеях у сучасному департаменті Ар'єж. Було прославлене на весь світ завдяки бестселеру Емануеля Ле Руа «Ладюрі Монтаю — окситанське село», де він, аналізуючи реєстри Інквізиції, описав щоденне життя цього села.

² Ларок д'Ольм — містечко у сучасному департаменті Ар'єж, у передгір'ї Піренеїв, у долині річки Туйре, за 30 км від Монтаю.

³ Земля д'Аю (окситанська назва земля Аліон) — високогірне плато у Піренеях, розташоване на висоті 1200 м. Там лежить село Монтаю.

⁴ Плантаурель, або Малі Піренеї — невисокий гірський масив, частина північного передгір'я Піренеїв.

⁵ Назви високих вершин Центральних Піренеїв, що належать до гірського масиву Таб.

Бо ж мав восьмеро дітей, четверо чи п'ятеро з яких треба ще вигодувати, а це нелегко в часи голоду й Інквізиції, тому від шлюбу, нехай навіть із мешканцем долини, не треба відмовлятися. Мати ж нічого не сказала. Перед тим, як Гільєльма мала зійти з Монтаю, згідно зі шлюбним звичаєм, убрана у все нове, вона побачила свого майбутнього чоловіка лише за два дні перед весіллям.

«Та віддана мужу злому, ой, віддана мужу злому весела дівчина...»

Гільєльма вдихає холод і вогкість далеких снігів. Їй сімнадцять, незабаром буде вісімнадцять, та жити вже вона не хоче, справді не хоче. Особливо не хоче бачити цього Бертрана. І ніяк не може надивитися на застиглий і холодний Монсегюр.

Коли я була ще дівчинкою, ще до того, як почали приходити добрі люди, в Монтаю, якось увечері, мій батько Раймонд Маурі розповів нам, як у часи юності його батька, десь пів віку тому, люди Римської Церкви і короля спалили дві сотні Добрих Мужів і Добрих Жінок біля підніжжя скелі Монсегюр. Це трапилось після того, як вони захопили укріплене городище, вибудоване на самій вершині, де селились добрі люди. Трапилось це наприкінці зими, такої пори, як ось тепер. І дим від цього страшного кострища слався по долині ще кілька днів. Сирі дрова горіли зле. Ця моторошна мла, непроникна запања диявола, подих, затруєний ненавистю... І моя мати Азалаїс тоді почала свої вічні примовляння: «Добрі християни, малі отара овець Христових. Їх завше переслідують і судять на смерть злі люди. Князь світу сього хоче завадити нам усім досягнути Спасіння!».

Цього березневого вечора Гільєльма намагається витворити в уяві образ князя світу сього. Він убраний у простору червону рясу, всіяну сяючими адамантами. А на роги насунута величезна тіара. Він сміється без радості. І він захопив і заплутав у свої тенета всю владу на цій землі — баронів, графів, принців, єпископів.

А сенешаль¹ короля? А маршал де Леві²? А інквізитор Каркассонна³? А Папа Римський? Тільки Добрі Люди йому непідвладні, їхні слова несуть прощення, з їхніх рук сходять благословення і спасіння душ, а ноги відносять подалі від переслідувачів.

Нині їх, Добрих Людей, по всій країні залишилось зовсім мало. П'ять, сім — їх можна полічити на пальцях обох рук. У Монтаю вони часом приходили в дім батька. У Монтаю... А тут узагалі не можна згадувати про добрих людей — ні з Бертраном, ні з його злостивою матінкою Мерсендою... Яюсь, усього лиш раз Гільєльма спробувала щось сказати про це. Бертран побілів, наче мрець, від страху й скаженої люті. Його завше червоне лице втратило барву, п'ястуки стислись.

Гільєльма Маурі, із Монтаю, сімнадцятилітня, тендітна, але вперта, вирішила покинути мужа свого, товстого Бертрана Пік'є, бондаря з Ларок д'Ольм, щоб не чути більше його лихої мови, не терпіти доторків його жадібних і грубих рук. Уже завтра вранці. Вона скаже, що хоче навідати тітку, а сама піде в гори дорогою, яку знає, як свої п'ять пальців. Гільєльма повернеться до себе, в дім батька й матері, в Монтаю.

Пейре, звісно ж, не буде вдома. Пейре — молодець, другий із моїх братів, ось уже невдовзі буде п'ять літ, як він покинув Монтаю, щоб найнятися пастухом. Спершу Пейре довгий час жив в Арку⁴, і з ним там траплялись різні пригоди, поки не встряв у халепу. А тепер він працює на Бертом'ю Бурреля, з Аксу⁵; охороняє його

¹ Сенешаль — представник короля, державний чиновник, який правив певним регіоном.

² Де Леві — аристократичний рід баронів із Півночі Франції, які отримали володіння в Окситанії внаслідок французького завоювання.

³ Каркассонн — центр департаменту Од, відоме місто у регіоні Окситанія, де розмістився трибунал Інквізиції, під юрисдикцію якого підпадала історична область Ар'єж.

⁴ Арк — містечко у регіоні Окситанія, у департаменті Од, за 29 км на південь від Каркассонну.

⁵ Сучасний Акс-ле-Терм — курортне містечко в департаменті Ар'єж, за 150 км на південь від Тулузи.

отари далеко звідси, на зимових пасовиськах у Туртозі¹, яку ще називають землею сарацинів². Ось такий він, мій брат Пейре, любить мандрувати і сходити на гори. Він мусить працювати, допомагати родині — виправдовувався брат перед батьком із приязною усмішкою на устах і дивився таким спокійним поглядом, і голос був сповнений тепла. Щоб дати собі раду зі злиднями, мій найстарший брат, Гійом, став лісорубом: якщо не працював у лісі, то пересиджував із жоною в домі Маурсів. Бернат і Раймонд також подались у пастухи, навіть не знаю куди — вони про це ніколи не казали. Жоан із Арнотом ще хлопчаки, але так само підуть за ними вслід. А моя незносна сестричка Раймонда надто цінує дім, у якому зараз мешкає, тепло свого родинного вогнища, свої баняки та пательні. Краще мені уникати її порад, порад доброї жони й хранительки огнища Гійома Марті та його матінки Гайларди, на яку вона аж молиться! Що ж до мене, то я хочу побалакати з власною матір'ю, Азалаїс...

«Та віддана мужу злому, ой, віддана мужу злому весела дівчина!»

Знову ці слова настирливо бринять у вухах Гільєльми, але не вона вже співає. Скільки дівчаток наспівує цю сумну пісню, скільки літ вона повторюється знову й знову. Що ж, не вона перша і не остання на землі д'Аю, кому не пощастило в шлюбі.

Але вона буде однією з перших, хто посміє розірвати закляте коло, вона втече від свого мужа, і це буде добре! Вона повернеться до своїх батька й матері.

Влітку земля д'Аю для Гільєльми — це земля зілля: анісу, фенхелю, різнотрав'я... А на початку весни обриси гір стають блакитними та бузковими. Та й не важливо, яка це пора року, світло тут завжди особливе — дуже прозоре, золотисте в долинах або коли сходить імла. Цього вечора з гір теж почала сходити імла.

Гільєльма дуже квапиться. Вона вирушає наступного ранку. Невтомно підіймається дорогою в ущелину Лафро, а звідти

¹ Туртоза — місто у Каталонії, Іспанія.

² У XIV ст. Каталонія все ще асоціювалася з територією колишнього арабського Халіфату на Піренейському півострові.

починається шлях на плато до села Комюс. Хмари повзуть перед нею, за нею, вони супроводжують її всю дорогу до Монтаю, доганяючи й переганяючи. Темний масив Таб спершу невидимий у тумані; Гільєльма підіймається, і він потроху виростає, набуває об'єму, вдягаючись у важку кам'яну плоть. Праворуч застається село Прад¹. Вона знає про це, хоча й не бачить нічого, окрім дороги під ногами та скель довкола із сяючими острівками снігу... Іноді з імли до неї випливають мокрі кущі, наче скорботні душі. Гільєльма прихопила зі собою кусень хліба і, коли відчуває голод, відкушує від нього маленький шматочок, щоб вистачило на кілька годин дороги.

Земля д'Аю лежить на високому плато, такому високому, що дістатися туди все одно, що зійти сходами у небо. Нарешті Гільєльма потрапила до свого справжнього таємного королівства. Коли вона сходить на плато, вершини ще ховаються від неї за двома пагорбами, та за першої-ліпшої нагоди — на виступі скелі, на горбочку, на закруті дороги — відкривається їхнє блискуче сяйво, освітлюючи весь південний небокрай. Понад землею Саулт, що сама, наче цитадель, височіє над землею д'Ольм², земля д'Аю злітає просто в небо, до хмар, світла, до вітрів і туманів, ніби розкрита долоня, навіть дві долоні, що простягають чашу. Гільєльма квапиться, прагнучи знайти притулок між кам'яних долонь гір. Цього вечора за безрезневою імлою криється безпека.

Раптово очам стає нестерпно боляче, як від надто яскравого світла: Монтаю. На краю плато видніє маленька церковця Нотр-Дам де Карнес — Богоматері М'ясних Отар, оточена кількома надгробками. З іншого боку скелі Богоматері, на вершині пагорбу — гордий замок графа де Фуа³, зі стягами, вежами й неприступними мурами. Туман майже розсіявся, і тепер Гільєльма бачить усе село,

¹ Комюс, Камюрак, Прад, Рокфей і Белькер — села, сусідні з Монтаю. Середньовічна дорога до них вела через ущелину Лафро неподалік від Монсеґюра.

² Земля Саулт — колишнє віконство Саулт, невеличка історична територія Окситанії, що межує зі землею д'Аю. Земля д'Ольм — територія передгір'їв Піренеїв, між плато Плантаурель і масивом Таб.

³ Графи де Фуа — правителі середньовічного графства, яке існувало в Окситанії з XI ст. З XIII ст. Монтаю належало до володінь графа де Фуа.

притулене до мурів замку. Чим ближче вона підходить, тим виразнішим стає гомін далеких голосів, уловлюється запах диму, чутно мекання овець, гавкіт собак, стук сокири по дереву, дзвін молота в кузні, брязкання калаталець... У знеможі вона ступає по кам'янистій стежині, тяжко хекаючи, ніби чіпляючись за власний порятунок.

Гільєльма штовхає двері, й ті відчиняються зі скрипінням. Усе-редині клубочиться дим, подразнюючи очі, дряпаючи горло, гіркуватий і солодкавий водночас. Між пласкими каменями палає огнисько; згори, зі щілини у стелі, просочується блакитнувате світло. Її мати Азалаїс, як вона й очікувала, сидить навпочіпки, майже схована в напівтемряві, тільки лице освітлене жаром вогню... Однією рукою вона помішує щось у казанку, в іншій затисла ганчірку. Знесилена Гільєльма падає на лавку поруч матері й притуляється до неї. З іншого боку огниська маленький Арнот, який перед тим ламав хмиз, відкидає з очей рудуваті кучері й дзвінко сміється: «Гільєльма!».

— Гільєльмо, — повторює мати з наляканою усмішкою, — Гільєльмо... Твій муж із тобою? Ви прийшли в Монтаю? Він хоче бачити батька?

Гільєльма обіймає матір і тулиться лобом до її чола. Обидві одночасно усміхаються й схлипають; лице однієї — наче дзеркальне відображення обличчя іншої.

— Я прийшла зовсім сама, — шепоче донька.

— Ласкаво просимо! — пошепки відповідає мати.

Та, опам'ятавшись, одразу ж стурбовано питає:

— Він відіслав тебе?

Гільєльма спробувала ухилитися від відповіді й усміхнутися, але по щоках покотились великі сльози. Вона опускає голову, ніби не може відвести погляду від прикритих грубим поруділим сукном колін Азалаїс, від її зморшкуватих, складених на колінах рук.

— Я не сказала йому, що пішла. Я не сказала, що я тут. Не хочу більше залишатися з ним, ні живою, ні мертвою. Я нещаслива з ним, мамо, я погано вийшла заміж...

В очах матері заціпеніло безмовне запитання. Варто наважитися й сказати їй про те, що сталося, найпростішими словами, здатними передати весь жах її становища. Ніби кинути камінь

удалечінь. Уста Гільєльми ледь тремтять. Нарешті вона віднаходить у собі силу відповісти:

— Я з ним нищу своє тіло. Я не можу витерпіти його дотиків. Я з жахом чекаю, що можу понести від нього. Він брутальний, ненаситний, нав'язливий і злий. І душу я знищую з ним. Він не любить Добрих Людей. Весь час каже, що хотів, щоби їх усіх спалили в Каркассонні чи в Тулузі. І мене спалить разом із ними, якщо він довідається, що належу до їхньої доброї віри...

— Дитинко моя... — простогнала Азалаїс. — Ох, як жахливо все сталося! І що ж тепер вдіяти? Твій батько був такий необережний. Він надто поквапився з цим шлюбом, хоча я радила йому подумати. Твій дядько дав кепську пораду. Він гадав, що Пік'є з Ларока — родичі Пік'є з Тараскона, які *стоять на шляху добра*, як і ми... Гарне ремесло, гарний дім — це ще не все. Та що вдієш? Що тепер вдієш?

Гусне присмерк. У куточку солодко спить маленький Арнот, його устонька напіврозтулені. Після того, як Раймонд Маурі з сином Жоаном з допомогою пса, *пату*, загнали овець до вівчарні й зачинили їх на надійні засуви, вони увіходять до *фоганї* й бачать двох жінок, які обійнялися: біля казанка з киплячою юшкою вони приповідають, плачуть і сміються водночас. Худенький Жоан підбігає, щоб кинутися сестрі на шию, але Гільєльма підіймається, щоб спершу привітати батька, мовчки, низько схиливши голову.

— Гільєльма? — розгублено промовляє батько. Підходить до огниська, запалює гніт *калель*, невеликої олійної лампи, обережно чіпляє її над столом. Лампа перестає гойдатися, полум'я заспокоюється. Чути, як за тонкою перегородкою вівчарні топчуться і мекають вівці, влягаючись на ніч. Великий пес, *пату*, загарчав, а *лабрит*, почухавшись, вкладається біля ніг Гільєльми. Раймонд Маурі — чоловік, який не звик багато балакати. Великий, міцний, зі світлим, ледь рудуватим волоссям, зовсім не схожий на смаглявих, худеньких жінок, якийсь час стоїть нерухомо. Нарешті гучно зітхає, відставляє патерицю, здійсмає *баландран*, вогкий, просякнутий важким овечим духом плащ, і сідає на лаву.

— Щось сьогодні у нас людно, — каже він. — Ну, і чого ти прийшла, Гільєльмо?

Обидві жінки починають враз говорити, перебиваючи одна одну.

— Він твій чоловік. Мусиш його слухатися й поважати, — грубо перепиняє потік слів Раймонд. Потім переводить дух і додає трохи лагідніше: — Ти залежиш тепер від доброї волі цього чоловіка, донечко. Ти належиш йому, уся, як є: обидві твої руки, щоб працювати на нього, твої очі, щоб плакати, твоє лоно, щоб виношувати йому синів. Ти не переробиш світ.

— А якщо він донесе на неї як на сретичку? — втручається Азалаїс. — Вистачить однієї такої сварки між ними. А що, як він донесе на нас?

— У тім-то й справа, — відповідає батько. — Ти коли-небудь казала йому, що ми належимо до істинної віри? Ти розмовляла з ним про це, мала?

— Ні! — волає Гільельма, але потім зізнається. — Лише один раз я вимовила ім'я мессера Пейре Отъє. Лише раз і більше нічого не казала. Я побачила, як він, муж мій, перемінився на лиці. Добрі Люди, які страх і ненависть він почуває до них! Невже я завжди житиму в домі, до якого ніколи не увійдуть Добрі Люди? Що буде зі мною, тату?

Пізніше, вночі, відіславши дітей спати на ложе зі соломи в кімнату батьків, ткач, його дружина і молода дівчина тихо розмовляють, присунувшись ближче до вогню. Після вечері до них приєдналась старша сестра Раймонда. Це — схильна до повноти білявка з буйними кучерями, що вибиваються із-під очіпка. Вона не схвалює вчинку Гільельми. Від мужа не втікають через три тижні. Ти нічого не розумієш, Гільельмо. З чоловіком треба спати сім років, щоб пізнати його.

— Та ти сама стільки не спиш зі своїм Гійомом Марті, — злостиво зауважує Гільельма.

Анітрохи не збентежившись, Раймонда дзвінко сміється:

— Побачимо, може, через шість років і мені закортить його кинути!

Але через хвилину вона вже іншим тоном каже, звертаючись до батьків:

— Ось бачите, усе зло від ваших добрих людей! Спершу самі туди влипли, а потім і нас втягнули до цієї безнадійної справи. Ось

і маєте: першою потерпіла Гільєльма: — Не бери собі це до голови, Гільєльмо, забудь цих клятих Добрих Людей. Твою душу так само може врятувати й священник у храмі.

Її слова вікликали бурхливу реакцію:

— Не смій казати погане про друзів Божих! — підхоплюється мати з лави.

— Еге ж, в каплиці, у Пейре Клерга! — сміється Гільєльма, піднявши руки так, ніби вибачається за непристойний натяк.

Раймонда також сміється, а Раймонд Маурі аж труситься від притлумленого сміху. Навіть Азалаїс не може втриматись від усмішки. Це правда, що у Клергів із діда-прадіда усі, за деякими винятками, — священники. Пейре Клерг, теперішній панотець Монтаю, бабій, якого світ не бачив, дбає лишень про те, щоб зазірати пастушкам під спідні спіднички, хоча й проголошує заповіді, лякаючи парафіян Божим і папським гнівом, проте не встидається зловживати своїм становищем у сповідальні, опинившись наодинці з жінкою.

— Мені здається, що, якби я прийшла спасати душу до настоятеля в Ларок, це було б не таким небезпечним: він старий, голомозий і, кажуть, нічого не може... — продовжує Гільєльма, — проте на твоєму місці я б ніколи не казала так про Добрих Людей, Раймондо. Ти ж навіть не чула ніколи справжньої проповіді.

— Обійдуся! Більше з вами про це не буду базікати! — ображено вигукує Раймонда. — Ні з ким із вас не балакатиму. Ви троє, а також мої брати, особливо Пейре з Гійомом, невже ви думаєте, що коли будете ховатися і шептатися, то все скінчиться миром? Оці ваші служби без священника, нічні блукання від хати до хати, маленькі таємниці і ця ваша дорога до не знати якого добра, якого я, дякувати Богу, уникла, усе це зле скінчиться!

Вона підводиться, накидає на плечі чорну шаль і йде геть. Але потім зупиняється на порозі, озирнувшись на батька:

— Та не бійтесь, я нічого нікому не скажу. Я не приведу в дім Нещастя. Але подумайте самі, що буде тепер з Гільєльмою?

— Цить, — рішуче каже батько. — Не тобі, Раймондо, цим перейматись. І, тим паче, не тобі вирішувати. — І, вже збираючись іти спати, звертається до дружини: — Рано чи пізно, але Гільєльма

мусить повернутися до свого чоловіка. Я сам її поверну йому. І зроблю це якнайшвидше, щоб у Монтаю не почали плескати язиками. Я сам це зроблю. Усе, що тільки можна, аби вгамувати гнів Бертрана Пік'є.

Гільєльму не надто засмутили останні батькові слова. Вона залишається сидіти на лавці й знову тулиться до матері. Приємне тепло від огніська огортає все тіло. Тут вона у безпеці. Завтра буде інший день. Їй трохи лячно, але цього вечора вона просто радіє, що може, як і раніше, відчувати вологий холод стін, жорсткий солом'яний матрац, що пахне дітьми. Вона розв'язує останній вузол на очіпку; темне густе волосся вільно розсипається по спині й плечах, як і колись, ще зовсім недавно, коли вона була маленькою дівчинкою, другою донькою ткача з Монтаю, Ен Маурі, чоловіка гостинного і шанованого, попри вбогість його дому.

ЧАСТИНА ПЕРША

НЕЩАСНА У ШЛЮБІ

I. Пастухи і вовки

Монтаю, 1302–1305 роки

Розділ 1

Липень 1302 року

Дайте мені спокій! Ви, клірики, хочете спершу підкорити усіх нас, а потім жорстоко гнобити. Якби монсеньйор граф Рожер Бернат¹ ще жив, він би захистив нас і не дозволив би вам брати восьму частину від трудів і плодів наших, те, що ви називаєте десятиною...

Свідчення Пейре Гійома старшого де Жюнак
перед інквізитором Жаком Фурньє, 1323 рік

Гільєльмі минав тринадцятий. Вона була високою дівчиною-підлітком, смаглявою, зі сплутаними кучерями, з ясним обличчям, усіяним веснянками, гострими рисами, кирпатим, як у пташки, носиком і високо піднятою головою. Непосидющою дівчиною, жвавою, швидкою на рухи й слова: мати, Азалаїс Маурі, весь час лаяла її за непослух, проте, коли сама розмовляла про неї зі сусідами, в голосі з'являлись несподівана ніжність і гордість, бо такими насправді були її почуття. Азалаїс ніби впізнавала у Гільєльмі, що підросла, себе саму. Але й чорнявка Гільєльма, викапана мати, й її старша сестра, білявка Раймонда, незважаючи на несхожість, на їхні сварки й суперечки, як і їхня мати, з безкінечним терпінням жінок і доньок, старанно пряли, ткали, прибирали, чистили, шкрябали, шкребли, терли, кришили і ще чимало іншого робили своїми працьовитими руками. Іноді Гільєльма піддавалася сильним виливам смутку чи радості, що збоку видавались навіть дивними. Наприклад, ось уже більш ніж рік, як її старший брат

¹ Рожер Бернат III де Фуа (1240–1302) — граф де Фуа з 1265-го. Останній із графів де Фуа, який симпатизував катаризму.

Пейре не живе разом із ними, і вона зрозуміла, що їй не вистачає його дужче, ніж будь-кому в родині.

Цього ранку Гільєльма сиділа перед будинком Маурі на кам'яній лавці поруч Раймонди. Зосереджено шморгаючи носиком, закасавши рукави, вона терпляче намагалась заплести кучеряве сестрине волосся. Але воно заплутувалось ще дужче. Із фоганії, крізь відчинені двері, займаючись домашніми справами, час від часу позирала на своїх, майже дорослих, дівчаток Азалаїс. І знову питала себе: яка доля їх чекає? І яка доля випаде їй самій? Ось вона знову вагітна, що трапляється мало не щороку. Семеро вижило. Наймолодший, Жоан, що зараз бавився на підлозі, дуже тяжко пережив відлучення від грудей. Незабаром має народитися восьме. Останнє, якщо вона не помиляється. Четверо вмерли ще немовлятами. Стільки ж народилось мертвими. Усе це життя тече в неї, через неї, випліскується з неї у світ знову й знову. Навіщо цей безконечний потік? Хіба це доля жінки? Коли Азалаїс, про це думаючи, дивилась на доньок, очі її наповнювались слізьми. Але тут, наче вихор, влетіла сусідка, Гільєльма Белот. Вона прийшла позичити залізну пательню, щоб смажити сало. У домі Белотів завжди готують у череп'яному посуді, але цього разу вона вирішила скористатись чимось кращим. Після того, як вони трохи побалакали, сусідка зникла. Азалаїс зітхнула.

Дівчатка вмостились на сонці, на маленькому подвір'ячку перед будинком Маурі, що розмістився на найвищому місці в селі, звідки під спів півнів і дзвін ковальських молотів збігає вниз звивистими вуличками Монтаю. Двері будинку розчинені навстіж ранковому сонцю, а з ганку на південному сході видніються гори, що мають вигляд застиглих складок тканини, — пік Пенедіс, скеля Керкурт і трохи нижчі скелі Таїллад і зелений Пік.

Гільєльма нерідко і подовгу затримувала погляд на цих чотирьох вершинах, націлених у небо. Азалаїс, спостерігаючи за донькою, здогадувалась, що, заплітаючи коси Раймонді, та думає про брата Пейре. Про Пейре, з яким вона часто підіймалась у гори вслід за отарою чорних і рудих овець. Бідолашна, ніяк не може звикнути, що його нема. Він пішов із дому минулого року, коли йому сповнилось вісімнадцять, пішов, щоб стати пастухом і тому, що закохався.

У Гільєльми було двоє старших братів. Перший, Гійом Маурі, любив самотину лісів, а другий, Пейре Маурі, — товариство овець і псів. Перший із братів став лісорубом у горах, а другий — пастухом на далеких пасовиськах. Але Гійом постійно повертався у Монтаю. Він приносив то дрова, то ягоди, то гриби. А ось Пейре з'являвся дуже рідко. Час від часу віддавав батькові грохи грошей або молочне ягня. Хоча Гільєльма і любить його найдужче, проте, зважаючи на вік і вдачу, чудово ладнає також і з Гійомом, й з молодшими братами, — Бернатом, який допомагає батькові пильнувати овець на луці, і Раймондом, що вчиться ткати. Не кажучи вже про Жоана, який ледве дигає на ще кволих ніжках.

Роздобріла Азалаїс, у сукні, що стала тісною, поглянула на доньок, які грілись у променях ранкового сонця, і знову зітхнула. Біля її ніг малюк Жоан навкарачки досліджував світ, шкрябаючи дерев'яним ножиком долівку. «Чому він не бавиться на сонечку разом із сестричками?» — подумала мати, але не вимовила словами. Цього ранку, незважаючи на яскраве радісне сонце, її навідали похмурі думки. Як кажуть Добрі Люди? Князь світу сього не робить нічого ні для добробуту, ні для щастя бідних, навпаки, він звалює на них клопоти, присипляє порожніми мріяннями, примножує скорботи, щоб люди втратили будь-яку надію на Боже спасіння, та ще задля власної забави посилає великі нещастя. Зло породжує зло. Погане дерево родить поганий плід.

У землі д'Аю жити стає все важче й важче. Її чоловік, ткач Раймонд Маурі, часто повторював, що людей стало надто багато. Незабаром земля відмовиться годувати всі ці роти. Села Прад і Монтаю вже перенаселені, так само, як Комюс і Камюрак на пограниччі, як Белькер у землі Саулт; навіть плато поділене і зазвичай повністю розоране. Обробляються величезні шматки землі, розмежовані стінами одна над іншою на схилах, відділені від земель під паром і овечих пасовиськ. На північних пасмах гір темніли дерева, ліси піднялись вище, поступаючись пасовиськам, і Гійому доводилось відходити щораз далі від дому, щоб рубати ліс. У домі Маурі іноді бракувало хліба. Але батько був ткачем, а тому добрий верстат із чотирма педалями було встановлено на веранді, *сольє*. Усе, що випрядали жінки Монтаю з вовни невеликих отар, приносили до нього

ткати. Бувало, люди не мали грошей, щоб заплатити за роботу, і тоді віддавали навзамін плоди власної праці: худобу, сири, горщики.

Старі люди кажуть, що часи змінюються. Так базікають усюди: і на плато д'Аю, і в долині, в землі Саулт, і східніше, в Доннезан¹. А далі — хто його зна. Азалаїс наче чує хрипкий голос діда Маурі, батька Раймонда, і бачить, як той, прикривши лівою рукою зморшкувате чоло, споглядає небо. Він оглядає всі околиці як із північного заходу, з боку ущелини Лафру, так і з півдня, з боку долини Акса і гір Андорри². Потім його погляд підіймається до невидимих вершин масиву Таб і, нарешті, на ранковому боці досягає сповитих імлюю верхівок чотирьох піків. Її мати, стара Гільельма Естев, що самотньо жила в Керігюті³ між чотирьох стін фоганьї, також казала Азалаїс про хід часу: як не переживай, як не дбай, а негода все одно прийде — посуха, безкінечні дощі, мороз. Так само казав і старий Бернат Маурс, який постійно бурчав, що крізь відчинені двері його винесе протягом, і котрого Азалаїс боялась як вогню.

Зими стали холодніші й триваліші, ніж за часів юності. Кілька років поспіль родило так кепсько, що взимку часто наставав голод. А ще ж треба платити десятину Церкві, її абатам, єпископам, настоятелям, архидияконам, ченцям, братам-проповідникам і священникам. Десятина й інші податі стали затяжкі, відколи єпархію Сабартес⁴ приєднали до нового єпископства у Пам'є⁵. Та десятина насправді не є десятою частиною. Береться восьма частина всього врожаю і всіх доходів: зерна, гороху й сочевиці, конопель і льону. Ягня і руно вовни на десяток овець і два сири на маленьку отару.

А всі повинності, що належить заплатити графу де Фуа? Він володіє як людьми з Монтаю і Прада, так і їхнім добром. Граф Рожер Бернат помер цієї весни. Його син Гастон ще дитина, проте рука

¹ Доннезан — історична область в Ар'єжі, що раніше була частиною колишнього графства Разес.

² Князівство Андорра — мініатюрна гірська держава між сучасними Францією й Іспанією.

³ Керігют — гірське село в Ар'єжі.

⁴ Сабартес — історична область в Ар'єжі з центром у Тарасконі-на-Ар'єжі.

⁵ Пам'є — місто в Ар'єжі, за 60 км на південь від Тулузи.

його матері, графині Маргарити, важка, наскільки може бути важкою панська рука. Плати за хати, за поля, за худобу. Плати за кожную голову, за кожную людську істоту — дитину, старого, дорослого, чоловіка чи жінку, які мусять годувати бідну родину. Опитування, перепис, податок на зерно, податок на овес, право випасу, право на користування лісом. А ще ота безжалісна повинність, дні непосильної праці на чужій, панській землі — ще один важкий тягар і без того нелегких щоденних трудів. Граф спорудив свій замок на місці фортеці попередніх панів. Останнього з цього вигаслого роду, Берната д'Аю, спалили як єретика пів століття тому. Нині новий графський замок д'Аю гордо височіє над сільськими будинками. Хоча граф Рожер Бернат не дуже часто тут бував, а юного графа Гастона у цих краях взагалі ніхто ніколи не бачив, проте графська родина тримала тут каштеляна і гарнізон солдатів. Часи в землі д'Аю змінюються. Буває, у Монтаю приходить голод, а буває, холод.

Азалаїс цього ранку почувалася недобре, либонь тому, що тривожила за дитину, яку носила під серцем. Почувши сміх Гільельми, підняла голову. Доньки, як завжди, сварились. Але ж білявка Раймонда вже не дитина. У повітрі миготіли її голі білі руки, ніжні й округлі. Дякувати Богу, хоча б її можна вдало видати заміж. Це не те, що маленька Гільельма, худа й смаглява. Якою буде її доля? Добрі Люди кажуть, що душі чоловіків і душі жінок нічим не різняться, що всі вони створені добрими і рівними між собою. І що це Князь світу сього, саме він, сотворив різницю між тілами. Й яка ж важка ця різниця для жінок! Безперечно, душам жінок із такою важкою ношею нелегко відшукати вихід із цього світу. Цього ранку Азалаїс не могла навіть помислити про щось подібне.

Гільельма надто сильно потягнула Раймонду за пасмо волосся, і та негайно відповіла гострим слівцем. Дівчатка, сміючись, засипали одну одну образливими прізвиськами, штурхались, борюкались, падаючи на траву. Нарешті Раймонді набридло, вона піднялась і обтрусилася спідницею. Гільельма кинула швидкий погляд на Азалаїс і увійшла в сутінки домівки. Вона підхопила на руки малюка Жоана, підкинула його догори, наче пір'їнку, потім всадила до себе на коліна, круглого, теплого, верткого, поцілувала в смагляву шийку, спритними пальцями взялася перебирати шовковистий

пушок на дитячій маківці. Дитина засопіла від утіхи. Азалаїс знову визирнула надвір. Був чудовий ранок. Із сусідніх будинків линули тисячі впізнаваних, рідних звуків. Під легким ранковим вітерцем над зубцями масивних замкових веж майоріли червоні й золоті штандарти графа де Фуа. Гільєльма на мить обернулась до матері й усміхнулась їй, продовжуючи розчісувати темні кучері дитини. Декотрі з дітей Маурі, Раймонда, Пейре — біляві, як батько, а інші — темноволосі, як мати, наприклад Гільєльма і Жоан. Але з-поміж трьох жінок у родині лише у Гільєльми такий ясний погляд.

— Коли повернеться Пейре? Не знаєш, мамо?